

FUNKCIJA RADA OSIJEKA KAO ČIMBENIK TRANSFORMACIJE NASELJA OSJEČKO-BARANJSKE ŽUPANIJE

Vladimir ĆIRIĆ

Uvod

Snažna industrijalizacija Osijeka od početka pedesetih godina potakla je ubrzanu socijalnu (deagrarijacija) i prostornu (deruralizacija) pokretljivost stanovništva u naseljima njegove bliže i dalje okolice. Rezultat je toga bilo, s jedne strane, povećano okupljanje stanovništva, odnosno ubrzani demografski i urbani razvoj glavnoga središnjeg naselja istočne Hrvatske; s druge, pak strane to je izazvalo negativne procese u ruralnim naseljima osječke regije.

Spomenuti su se procesi najintenzivnije odvijali tijekom pedesetih i šezdesetih godina, o čemu posredno svjedoče apsolutna i relativna promjena broja stanovnika Osijeka u međupopisnim razdobljima 1948.-1991. (tab. 1).

Da bi se razumjeli prikazani podaci, nužno je napomenuti da se u različitim statističkim izvorima navode različiti podaci za broj stanovnika Osijeka prema popisu 1991. U nekima je to 104 761 stanovnik, a u drugima 129 792 stanovnika. Pritom je važno naglasiti da se prvi podatak odnosi na **naselje** Osijek, a drugi na **grad** Osijek, što je širi pojam koji, osim naselja Osijek, uključuje i nekoliko više ili manje urbaniziranih prigradskih i satelitskih naselja (Višnjevac, Josipovac, Nemetin, Brest, Brešće, Tenja, Sarvaš, Podravlje i Tvrđavica), pa je, prema tome, identičan s pojmom osječke urbane aglomeracije. Da bi se podaci mogli uspoređivat s rezultatima prethodnih popisa stanovništva, ovdje se dosljedno koristi podatak o broju stanovnika naselja Osijek 1991. Otuda jasno proizlazi da je u posljednjem

Tab. 1. Promjena broja stanovnika Osijeka u međupopisnim razdobljima 1948.-1991.

Međupopisno razdoblje	Apsolutna promjena		Relativna promjena (%)	
	Ukupno	Prosječno godišnje	Ukupno	Prosječno godišnje
1948.-1953.	7 617	1 523	15,3	5,5
1953.-1961.	15 698	1 962	27,3	3,4
1961.-1971.	21 547	2 155	29,4	2,9
1971.-1981.	10 103	1 010	10,7	1,1
1981.-1991.	- 14	-	- 1,3	-
1948.-1991.	54 951	1 278	52,5	1,2

Izvor: Prema 3, 4 i 5 izračunao autor

medupopisnom razdoblju, 1981.-1991. zabilježen čak manji pad broja stanovnika naselja Osijek, što je jedinstven slučaj među makroregionalnim i regionalnim centrima Hrvatske. Taj je podatak višestruko indikativan za razvojne procese u Osijeku posljednjih desetljeća i nipošto se ne smije miješati s brojem stanovnika njegove (šire) urbane aglomeracije.

Najveće apsolutne i relativne vrijednosti, ukupne i prosječne godišnje, promjene broja stanovnika Osijeka tijekom šezdesetih, a potom i pedesetih godina, upućuju da je u tom razdoblju porast broja radnih mjesta u osječkoj industriji bio glavni agens socijalnogeografskih procesa u široj gradskoj regiji. U kasnijoj fazi razvoja, tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina, tu funkciju naglašenije preuzimaju tercijarne i kvartarne djelatnosti. No kako su uslužne djelatnosti općenito zahtjevnije i selektivnije u pogledu obrazovne strukture djelatnika negoli industrija, to se i imigracija ruralnog stanovništva iz okolice posljednjih desetljeća znatno smanjuje.

Drugi je razlog smanjivanja broja stanovnika, pa čak i spomenutoga demografskog pada, u tome što prvenstven cilj preseljenja, zbog ubrzanog procesa starenja sve manjeg broja potencijalnih migranata iz ruralnog područja, više nije uže gradsko područje (naselje) Osijek, već njegova prigradska satelitska naselja (Čepin, Tenja, Višnjevac, Josipovac). Izbor vanjskog ruba urbane aglomeracije, kao životno-socijalnog staništa, više odgovara njihovu prethodno usvojenom sustavu vrijednosti, odnosno omogućuje im usklađeniji život, tj. kombinirano zadovoljavanje egzistencije (poljoprivreda - nepoljoprivredna djelatnost) i korištenje gradskih usluga (npr. školovanje djece, zdravstvo, opskrba itd.).

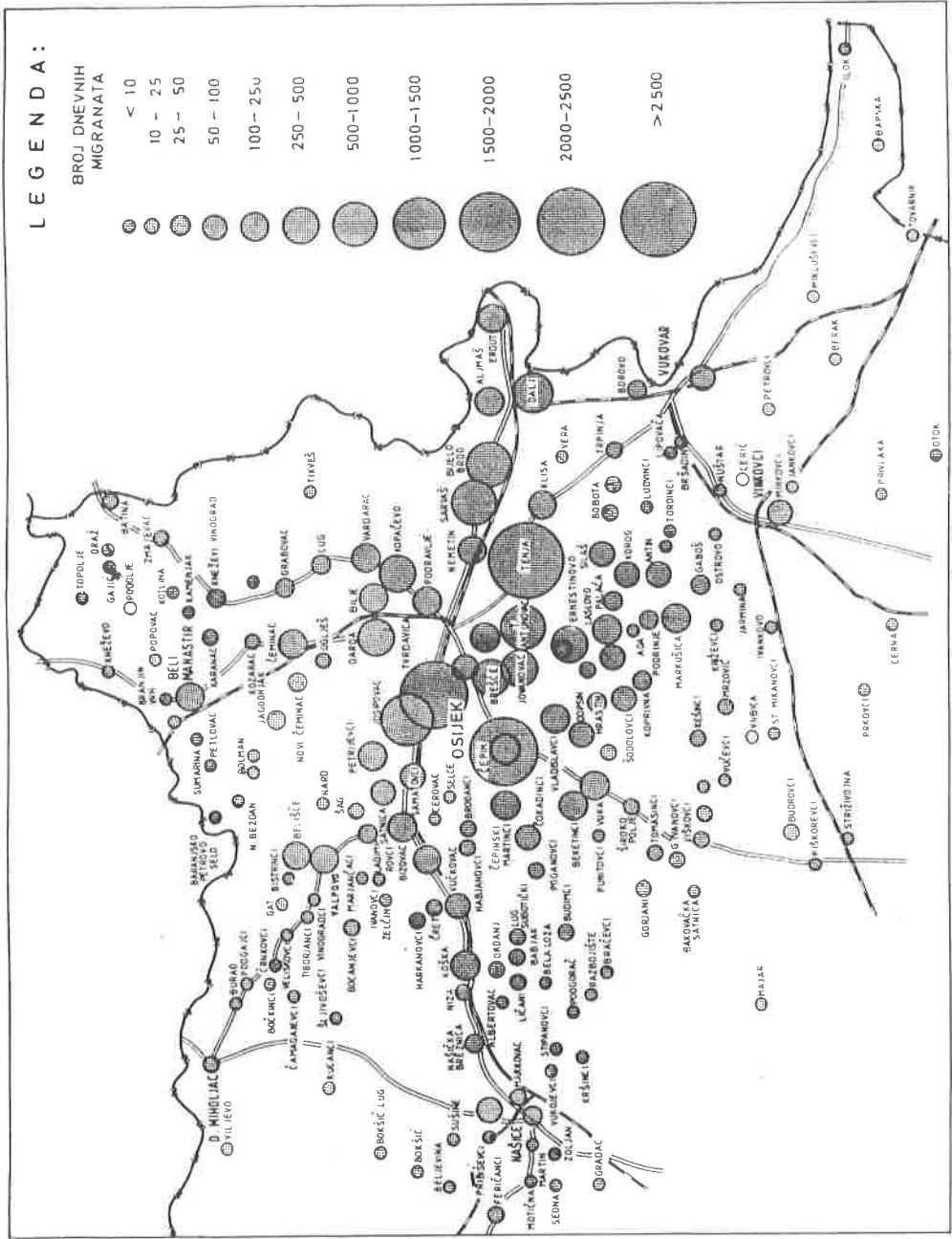
Temeljni pokretač naznačenih socijalno-prostornih gibanja stanovništva, a time i

čimbenik transformacije ruralnih područja u okolici Osijeka nesumnjivo je njegova funkcija rada. Razvijenost, različit intenzitet i prostorni domet utjecaja te bazne socijalnogeografske funkcije posredno odražavaju dnevne migracije radne snage prema gradu kao središtu rada. Stoga je zadatak ovoga rada pobliže razmotriti dnevne migracije kao pokazatelj utjecaja funkcije rada Osijeka na preobražaj naselja njegove socio-ekonomske regije početkom devedesetih godina.

Osijek kao središte dnevnih migracija radno aktivnog stanovništva

Prema podacima popisa stanovništva 1991. Osijek je početkom devedesetih godina bio privlačno središte rada za 18 060 djelatnika iz njegove uže i šire okolice, koji su dnevno migrirali u grad na posao. Najveći broj njegovih dnevnih migranata bio je zaposlen u industriji (6 650 ili 37 %), zatim u upravi, obrazovanju, kulturi, financijama i zdravstvu (2 870 ili 16 %), trgovini, ugostiteljstvu i turizmu (2 190 ili 12 %), građevinarstvu (1 192 ili 11 %), prometu i vezama (1 782 ili 10 %), obrtu, uslugama i komunalnim djelatnostima (1 101 ili 6 %) te u poljoprivredi (društveni sektor) i vodoprivredi (926 ili 5 %).

Najveći broj dnevnih migranata dolazio je iz gradske regije Osijeka, tj. njegovih periurbanih i satelitskih naselja. Riječ je o ukupno 37 naselja u neposrednoj blizini grada ili uz frekventne prometnice koja su fizionomski i funkcionalno više ili manje povezana u okviru osječke urbane aglomeracije. Iz tih su naselja prema Osijeku kao središtu rada dnevno putovala 13 742 aktivna stanovnika, što čini više od tri četvrtine ukupnoga broja njegovih dnevnih migranata (sl. 1).

Sl. 1. Broj dnevni migranata na rad u Osijek iz naselja Osječko-baranjske županije 1991. godine

Iz naselja ostaloga prostora radno-gravitacijskoga utjecaja Osijeka ukupno je migriralo 4 300 zaposlenih. Najveći broj njih dolazio je iz Baranje (1 406 ili 8 %), od čega najviše iz obližnjih prekodravske naselja (Darda, Kopačevo, Vardarac, Bilje, Podravlje), te iz nešto udaljenijih, ali magistralnom cestom sa središtem rada dobro povezanih naselja (Čeminac, Beli Manastir).

Poslije Baranje, najveći utjecaj osječka funkcija rada ima u jugozapadnom dijelu njegova radno-gravitacijskog utjecaja, na aktivno stanovništvo našičkoga kraja i Đakovštine. Tako je, primjerice, iz našičkoga kraja 1991. na posao u Osijek dnevno putovalo 598 zaposlenih, a iz Đakovštine 535 djelatnika, što zajedno čini 6,3 % od ukupnog broja dnevnih migranata prema Osijeku.

Nešto slabiju privlačnu snagu njegova funkcija rada ima u sjeverozapadnom dijelu Osječko-baranjske županije, odnosno šire osječke regije, tj. u Valpovštini, otkuda je početkom devedesetih godina prema njemu dnevno migriralo 996 djelatnika ili 5,5 od ukupnog broja dnevnih migranata.

Najslabiji radno-gravitacijski utjecaj Osijek ima na ruralna naselja u istočnom dijelu vučanske nizine, odnosno hrvatskoga Podunavlja, čije je aktivno stanovništvo do početka devedesetih prvenstveno bilo usmjereno prema Vinkovcima i Vukovaru kao središtima rada. Otuda je prema Osijeku dnevno migriralo 666 stanovnika, što čini 3,7 % od ukupnog broja njegovih dnevnih migranata.

Dnevni migranti iz ostalih, većinom udaljenijih i prometno slabije dostupnih naselja istočne Hrvatske, uključujući i one iz donjomiholjačkog prostora, čine tek 0,65 % od ukupnog broja dnevnih migranata u Osijek.

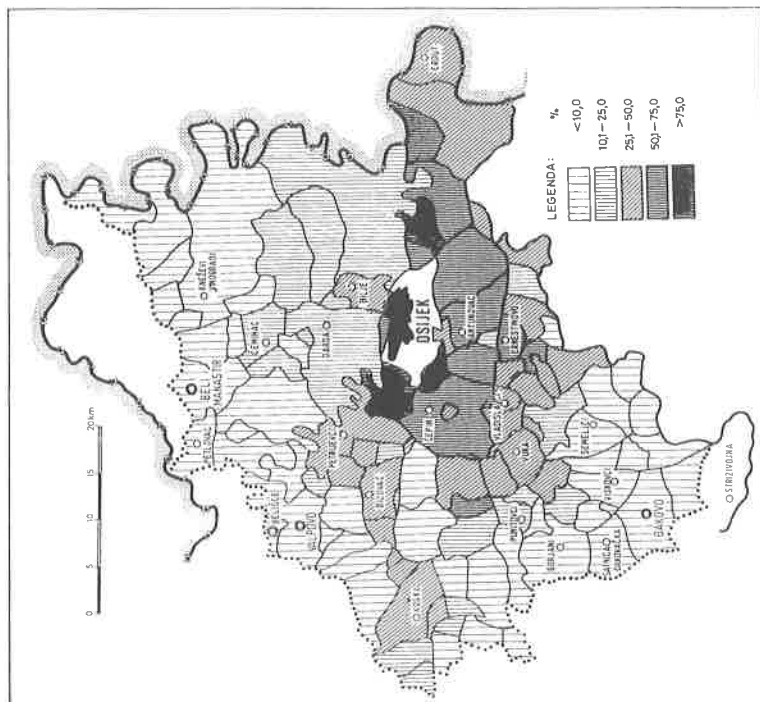
Utjecaj funkcije rada Osijeka na socijalnogeografsku transformaciju naselja

U razmatranju utjecaja funkcije rada na transformaciju ruralnog područja specifično važan pokazatelj je udio dnevnih migranata u aktivnom stanovništvu pojedinih naselja. Ne samo zato što je funkcija rada najvažnija socijalnogeografska funkcija, "nadređena" po značenju ostalim funkcijama (stanovanje, opskrba, obrazovanje, rekreacija), već i zbog njezina utjecaja na socijalnu psihologiju, odnosno vrijednosni sustav djelatnika, te s tim povezano geografski relevantno ponašanje. Takvom kauzalnom međuovisnišću pod utjecajem rada u nepoljoprivrednim djelatnostima dolazi do fizionomskog preobražaja (izgleda kuća i naselja) te promjene karaktera i intenziteta funkcionalnih veza na relaciji središte (rada) - periferija (ruralno naselje).

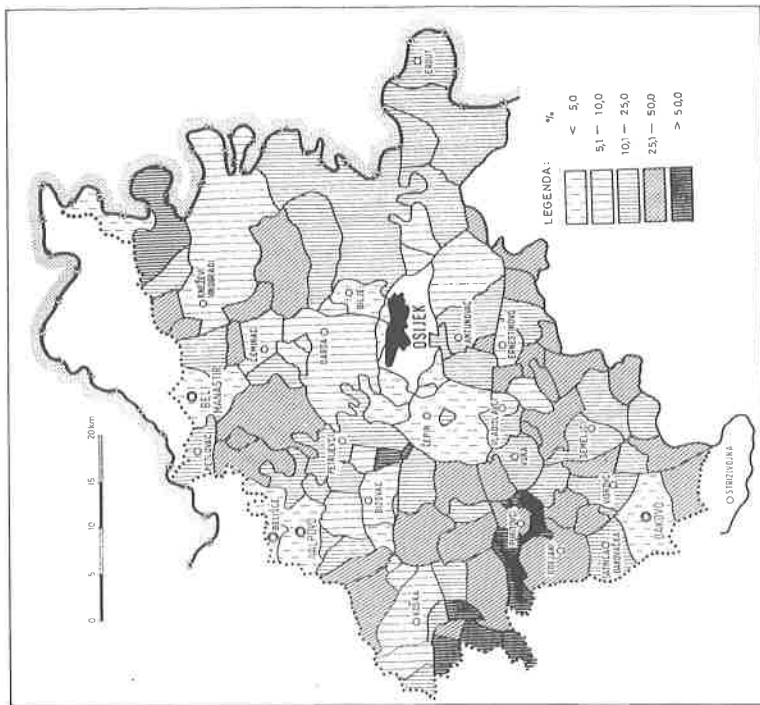
Kartografska analiza udjela dnevnih migranata u aktivnom stanovništvu naselja osječke regije potvrđuje očekivanu zakonitost o pozitivnoj korelaciji između broja dnevnih migranata i njihova udjela u aktivnom stanovništvu pojedinih naselja (sl. 2).

Tako najveći udio zaposlenih koji putuju na rad u Osijek, više od tri četvrtine, imaju visoko urbanizirana prigradska naselja koja su najnovijim teritorijalno-političkim ustrojstvom uglavnom i nominalno uključena u područje grada Osijeka; Višnjevac, Josipovac, Sarvaš, Brešće i Podravlje.

Između polovice i dvije trećine aktivnih stanovnika koji dnevno migriraju u Osijek imaju naselja periurbanog pojasa na južnom rubu osječke aglomeracije, na potezu između Čepina i Aljmaša, te pojedina prostorno izdvojena, ali s Osijekom prometno dobro povezana udaljenija naselja, kao što su, primjerice, Ernestinovo i Petrova Slatina, na

Sl. 2. Udio dnevnih migranata u aktivnom stanovništvu naselja Osječko-baranjske županije 1991. godine

Sl. 3. Udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu naselja Osječko-baranjske županije 1991. godine

jugu, i Čokadinci, na jugozapadu.

Između četvrtine i polovice dnevnih migranata u aktivnom stanovništvu koji putuju na rad u Osijek imaju tri odvojene grupacije naselja unutar područja radno-gravitacijskog utjecaja Osijeka. Prvu skupinu čine ruralna naselja središnjeg dijela vučke nizine na jugu, od Čepinskih Martinaca na zapadu do Silaša na istoku. Druga skupina su naselja oko magistralne ceste i željezničke pruge Osijek - Našice na zapadu, između Koške do Petrijevac. Treća skupina su Dalj i Erdut, na istoku.

S udaljenošću, odnosno slabljenjem prometne dostupnosti, udio dnevnih migranata u aktivnom stanovništvu koji putuju na rad u Osijek postupno se smanjuje. Sukladno tome, između 10 i 25 % njihova udjela imaju ruralna naselja na vanjskom rubu osječke regije (Đakovština, Našički kraj, Valpovština i središnji dio Baranje), dok najmanji udio imaju najudaljeniji, rubni dijelovi Osječko-baranjske županije.

Pri razmatranju transformacije ruralnih naselja pod utjecajem osječke funkcija rada, udio dnevnih migranata u aktivnom stanovništvu pojedinih naselja svakako je potrebno dopuniti i podacima o udjelu poljoprivrednika u ukupnom stanovništvu, kao najreprezentativnijem pokazatelju dosegnutog stupnja socijalno-ekonomskog preobražaja.

Analiza udjela poljoprivrednika (sl. 3) također pokazuje očekivanu pravilnost, s najmanjim udjelom poljoprivrednika u najbližim i s Osijekom kao središtem rada dobro povezanim naseljima, postupno povećanje njihova udjela s udaljenošću od regionalnog žarišta i njihov natpolovični udio na vanjskom rubu osječke regije, odnosno Osječko-baranjske županije.

Predočeni podaci pokazuju da su uz Osijek, kao glavno središte rada i preobražaja ruralnih naselja regije, u odgovarajućoj mjeri kao žarišta

deagrarijacije u Osječko-baranjskoj županiji i centri nižeg reda, kao što su Đakovo, Našice, Valpovo s Belišćem i Beli Manastir. No njihov je intenzitet i prostorni domet utjecaja na preobražaj ruralnih naselja svoje okolice, razumljivo, mnogo slabiji. Tako su najveći udio poljoprivrednika (> 50 %) u ukupnom stanovništvu početkom devedesetih godina imala upravo od Osijeka najudaljenija ruralna naselja na jugozapadu Županije, u zoni preklapanja oslabljenoga radno-gravitacijskog utjecaja Đakova i Našica, koja imaju izrazite karakteristike rubnih naselja.

Analiza udjela poljoprivrednika u ukupnom stanovništvu po naseljima 1991. pokazuje da su naselja istočnog dijela osječke regije (Bijelo Brdo, Dalj i Erdut, oko magistralne ceste južno od Drave, te Kopačevo i Vardarac u Prekodravlju) početkom devedesetih godina bila mnogo slabije transformirana od Darde na sjeveru i Tenje na jugoistoku, a pogotovo onih na jugozapadu (Čepin) i sjeveru (Bilje) Iskazane razlike u stupnju njihove preobrazbe rezultat su različitih udaljenosti i prometne dostupnosti tih naselja u odnosu prema Osijeku.

Socijalno-ekonomski sastav aktivnog stanovništva

Sastavni dio razmatranja utjecaja osječke funkcije rada na transformaciju naselja su i promjene socijalno-ekonomskog sastava stanovništva njegove radno-gravitacijske regije koja se, kako je prethodno već naglašeno, u velikoj mjeri podudara s prostornim okvirom Osječko-baranjske županije.

Usporedni prikaz zaposlenog aktivnog stanovništva po sektorima djelatnosti početkom devedesetih godine pokazuje indikativne razlike između tadašnje općine Osijek, Osječko-baranjske županije i Republike Hrvatske (tab. 2).

Tab. 2. Sastav zaposlenih po sektorima djelatnosti općine Osijek, Osječko-baranjske županije i Republike Hrvatske 1991. godine

Područje	Ukupno	I	II	III	IV
Općina Osijek	100,0	4,8	42,5	30,3	22,4
Osječko-bar. žup.	100,0	14,1	42,4	25,8	17,7
Republika Hrvatska	100,0	5,2	43,0	32,6	19,2

Izvor: 7

One se u prvom redu odnose na niži stupanj socio-ekonomskog preobražaja Županije u odnosu prema prosjeku države (gotovo trostruko veći udio zaposlenih u primarnom sektoru), uz istodobno manji udio zaposlenih u tercijarnom i kvartarnom sektoru djelatnosti.

S druge pak strane, zanimljive su i promjene u sastavu zaposlenosti Osječko-baranjske županije tijekom prve polovice devedesetih godina (tab. 3.)

Svakako se najviše doimlje podatak da se zbog rata i njegovih posljedica broj zaposlenih smanjio za 19 930 ili za 22,9 % prema predratnom razdoblju. Ratna stradanja, ali i vlasnička pretvorba, najteže su posljedice ostavili na proizvodne djelatnosti, u prvom redu industriju, gdje se broj zaposlenih smanjio za

više od trećinu. U primarnom je sektoru zabilježeno manje smanjenje broja zaposlenih, ali se zbog bržeg opadanja ukupne zaposlenosti njegov relativni udio čak i povećao. Slično i porast udjela zaposlenih u tercijarnom i kvartarnom sektoru nije rezultat kvalitativnih promjena u socijalno-ekonomskom razvoju, već kvantitativni izraz sveukupnih negativnih procesa.

Daleko najveći broj i udio radnih mjesta u sekundarnim, tercijarnim i kvartarnim djelatnostima u Osječko-baranjskoj županiji početkom devedesetih godina bio je koncentriran u njezinu glavnom središnjem naselju. Dominaciju njegove funkcije rada u Županiji potkrepljuju podaci da je u njemu bilo okupljeno 54,2 % radnih mjesta u

Tab. 3. Promjena broja i udjela zaposlenih u sektorima djelatnosti Osječko-baranjske županije 1991.-1995.

Godina	Ukupno	I	II	III	IV
1991.	86 855	12 276	36 815	22 421	15 343
	100,0	14,1	42,4	25,8	17,7
1995.	66 925	9 616	24 502	18 814	13 993
	100,0	14,4	36,6	28,1	20,9

Izvor: 7, 8

sekundarnim, 63,5 % u tercijskim i čak 68,2 % u kvartarnim djelatnostima Županije 1991. godine. Proporcionalno tako razvijenoj funkciji rada Osijek je imao i odgovarajući utjecaj na dnevne migracije i transformaciju ruralnih naselja svoje okolice.

Zaključak

Gravitacijsko područje dnevnih migranata zaposlenih u Osijeku u visokoj se mjeri podudara s prostornim obuhvatom Osječko-baranjske županije. Iz njega je početkom devedesetih godina u Osijek kao središte rada dnevno migriralo nešto više od 18 000 stanovnika. Pod utjecajem osječke funkcije rada u naseljima njegova radno-gravitacijskog utjecaja, ovisno o udaljenosti i prometnoj povezanosti, odvijaju se više ili manje intenzivni procesi socio-ekonomske transformacije. Odražava ih udio dnevnih migranata u ukupnom broju aktivnog stanovništva, odnosno udio poljoprivrednika u ukupnom broju stanovnika.

Unutar radno-gravitacijskog područja Osijeka na osnovi sintetičkog kriterija moguće je izdvojiti tri zone različitog intenziteta utjecaja njegove funkcije rada:

1. područje grada Osijeka, odnosno osječke urbane aglomeracije;
2. periurbani pojas na potezu Petrijevci - Čepin - Ernestinovo - Dalj - Erdut - Darda, koji s područjem grada čini osječku socioekonomsku regiju; i
3. pretežno ruralni prostor na vanjskom rubu osječke socio-ekonomske regije.

Izdvojene zone nemaju ni približno zonalan izgled, već su pod utjecajem prometnica (ovisno o njihovoj frekventiranosti) poprimile izrazitije zvjezdast oblik.

Intenzitet i prostorni domet utjecaja Osijeka na preobražaj naselja Osječko-baranjske

županije, kao uostalom i njegova afirmacija kao vodećeg žarišta razvoja i transformacije istočne Hrvatske, i u budućnosti će prije svega ovisiti o razvoju njegove funkcije rada.

LITERATURA I IZVORI

A) Literatura:

1. Friganović, M. A. (1992): *Promjene u dinamici stanovništva Hrvatske 1981.-1991. kao funkcija urbanizacije*, Geografski glasnik, 54, Zagreb.
2. Friganović, M. A., Živić, D. (1994): *Regionalne različitosti i problemi kretanja stanovništva Hrvatske 1948-1991*, Geografski glasnik, 56, Zagreb.
3. Vresk, M. (1980): *Gradovi Hrvatske i njihove okolice*, Geografski glasnik, 46-47, Zagreb.
4. Vresk, M. (1988): *Neka obilježja urbanizacije istočne Hrvatske*, Geografski glasnik, 50, Zagreb.
5. Vresk, M. (1989): *Urbanizacija i mobilnost stanovništva*, Geografski glasnik, 51, Zagreb.
6. Vresk, M. (1990): *Struktura dnevnih migranata zaposlenih kao pokazatelj razvijenosti dnevnih urbanih sistema Hrvatske*, Geografski glasnik, 52, Zagreb.
7. Vresk, M. (1995): *Regionalna struktura Hrvatske, Socioekonomske osnove planiranja*, Geografski glasnik, 57, Zagreb.
8. Živić, D. (1995): *Promjene u dinamici stanovništva istočne Hrvatske 1948-1991*, Geografski glasnik, 57, Zagreb.

B) Izvori:

1. Izvješća ureda za statistiku Županije Osječko-baranjske, *Popis stanovništva 1991. po gradovima, općinama i naseljima*, Osijek, 1994.
2. *Kontrolne tablice dnevnih migracija - Popis stanovništva 1991., Centri rada koji primaju 100 i više aktivnih stanovnika koji obavljaju zanimanje*, RH DZS, Zagreb.
3. Korenčić, M. (1979): *Naselja i stanovništvo Hrvatske 1857-1971*, Djela JAZU, knjiga 54, Zagreb.
4. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981., Stanovništvo*, RZS SRH, 1982.
5. *Popis stanovništva 1991., Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, Dokumentacija 881, RH DZS, Zagreb, 1992.
6. *Statistički ljetopis 1992.*, RH DZS, Zagreb, 1993.
7. *Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993.*, RH DZS, Zagreb, 1994.
8. *Statistički ljetopis 1996.*, RH DZS, Zagreb, 1996.